

A II. VILÁGHÁBORÚ IDEGEN HADIFOGLYAI ÉS INTERNÁLTJAI AZ AZERBAJDZSÁNI SZSZK-BAN 1944–1950-ES ÉVEKBEN: A FOGVATARTOTTAK LÉLEKSZÁMA, ELHELYEZÉSE ÉS ELHALÁLOZÁSA¹³⁹

Annotáció

A cikk tanulmányozza az Azerbajdzsáni SzSZK-ban működő Szovjetunió NKVD (MVD) GUPVI-lágerekről, Szovjetunió Hadügyi Népi Biztosság (Hadügyi Minisztérium) munkaszázadairól és a Szovjetunió Egészségügyi Népi Biztosság (Egészségügyi Minisztérium) speciális kórházakról szóló anyagokat. Megállapítást nyert a hadifoglyok és az internáltak fogvatartási intézményeinek száma és elhelyezkedése, működésük kezdetének és végének dátumai. A cikkben adatot találunk a hadifoglyok és internáltak lélekszámáról az Azerbajdzsáni SzSZK területén, munkában való alkalmazásukról, elhalálozásukról, valamint a temetkezési helyük jelenlegi állapotáról.

Kulcsszavak:

Nagy Honvédő Háború, Azerbajdzsáni SzSZK, hadifoglyok, internáltak, láger, tábor, lágerrészleg, különleges munkaszázalaj, speciális kórház, repatriálás.

¹³⁸ Motrevics Volodimir Pavlovics, az Urali Állami Jogi Egyetem (Jekatyerinburg) Állam- és Jogtudományi Tanszékének professzora, történelemtudományok doktora, ORCID

¹³⁹ Lásd a tanulmány részletesebb változatát: MOTREVICS V.P. A II. világháború idegen hadifoglyai és internáltjai Azerbajdzsán SZSZK-ban 1944-1950-es években: fogva tartottak lélekszáma, elhelyezése és elhalálozása. In: Historia Provinciae – Regionális Történelem Közlöny. - 2020. - 4. k. - 2. sz. - 612-632. DOI: 10.23859 / 2587-8344-2020-4-2-8. © Мотревич В.П., 20020. ©Motrevich V., 2020.

Bevezetés

A II. világháború eredményeként a szovjet fogságba 5 916 900 külföldi katona esett. Fogságba esett még több mint 200 ezer szovjet állampolgár, akik német oldalon harcoltak¹⁴⁰. A külföldi hadifoglyok sorsa iránt érdeklődő tudományos kutatás a Szovjetunióban az 1990-es évek eleje óta kezdett kibontakozni. Ez annak volt köszönhető, hogy az Orosz Föderációban feloldották a zárolás alól az országban található idegen állampolgárokról szóló dokumentumokat. A Szovjetunió GUPVI NKVD (MVD)-rendszerben található hadifoglyok és internáltak felkutatásával különböző országok számos kutatója foglalkozik¹⁴¹.

Az elmúlt években Oroszországban és Németországban közzétették a Szovjetunió NKVD GUPVI korábban titkos anyagainak egy részét, amelyeket jelenleg az Orosz Állami Katonai Levéltárban (OÁKL) tárolják¹⁴². Ez nagymértékben kibővítette a kutatók lehetőségeit.

¹⁴⁰ Hadifoglyok a Szovjetunióban az 1939-1956-os években. Dokumentumok és anyagok / Összeállította M. M. Zagorulko, S.G. Szidorov, T.V. Carevszkaja; szerkesztette M.M. Zagorulko. – Moszkva: Logos, 2000. – 11,12.

¹⁴¹ Galitszkij V.P. Finn hadifoglyok az NKVD lágereiben (1939-1953). - Moszkva: Graal, 1997; Dolgolyuk A. A., Markdorf I. M. Idegen hadifoglyok és internáltak Szibériában, 1943-1950. - Moszkva: Kucskovo Pole, 2016; Karner S. Im Archipel GUPVI. Kriegsgefangenschaft und Internierung in der Sowjetunion 1941-1956. - Wien; Muenchen: R. Oldenbourg Verlag, 1995; Konaszov V.B. Német hadifoglyainak sorsa a Szovjetunióban: a probléma diplomáciai, jogi és politikai vonatkozásai: Esszék és dokumentumok. - Vologda: Vologdai Pedagógus Továbbképző Intézet, 1996; Konaszov V.B., Kuzminikh A.L. A II. Világháború finn hadifoglyai az Észak-Európai térségben (1939-1955): Esszék és dokumentumok. - Vologda: A Vologdai Megyei Kultúrügyi Osztály, 2002; Kuzminikh A.L. A II. Világháború idegen hadifoglyai a Szovjetunió Észak-európai részén (1939-1949). - Vologda: Oroszország Igazságügyi Minisztériumának Vologda Jogi és Gazdasági Intézete, 2004; Markdorf N.M. Idegen hadifoglyok, internáltak, vlaszovisták, fehér emigránsok Nyugat-Szibériában, 1942-1956. - Moszkva: Tudásenergia Intézet, 2011; Potilcsák A.V. A szovjet katonai fogság és internálás Ukrajnában (1939-1954). - Kijev: M.P. Dragomanov Nemzeti Pedagógiai Egyetem, 2004; Szurzsikova N.V. A II. Világháború külföldi hadifoglyai a Közép-Úrálban (1942-1956). - Jekaterinburg: GU, 2006; s.t.b.

¹⁴² Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. 1941-1953.-évi dokumentumok / összeállította D.I. Boriszov és mások - Moszkva: ROSzPEN, 2005; Hadifoglyok a Szovjetunióban, 1939-1956. Dokumentumok és anyagok; Wehrmacht hadifoglyok fogvatartási helyei a volt Szovjetunió területén (1941-1956). Útmutató. - Moszkva, Drezda, Bonn, Kassel: az Orosz Föderáció Szövetségi Levéltári Ügynöksége, OF 2008; Orte des Gewahrsams von deutschen Kriegsgefangenen in der Sowjetunion (1941-1956). Finbuch. - Dresden, Kassel, Moskau, Munchen: Stiftung Sächsische Gedenkstätte, 2010.

A vizsgált időszakban jelentős számú hadifogoly és internált volt az Azerbajdzsáni SzSzk területén. A róluk szóló információt kis formátumú kiadványok tartalmazzák, amelyek az azerbajdzsáni anyagokon¹⁴³ alapulnak. Azonban bennük korántsem találjuk az 1940-es években a köztársaságában létező külföldi állampolgárok fogvatartására szolgáló intézmények teljes listáját.

A bemutatott munka az elmúlt években megjelent levéltári anyagok alapján kutatja az Azerbajdzsán területén a hadifoglyok és az internáltak fogvatartására szolgáló intézményeinek helyét és számát, valamint az ott raboskodók elhalálozási adatait.

A Szovjetunió NKVD GUPVI-rendszer kiépítésének kezdete Azerbajdzsán területén¹⁴⁴

1942 elejétől a Szovjetunióban 7 láger működött az idegen hadseregek fogságba ejtett katonái számára. Közülük kettő a Kazah SzSzk-ban, a többi az OSzFSzk területén volt. 1943-944-es években a Vörös Hadserg a fronton elért sikeres harcok eredményeként a Szovjetunió NKVD GUPVI-rendszere kezdett kibővíteni. 1944 végén az országban már 156 hadifoglyláger működött. Ezek a lágerek Azerbajdzsánban is megjelentek. 1944 júliusában az Azerbajdzsánban Khanlari járás területén alakult a Szovjetunió NKVD GUPVI 179. számú lágere a hadifoglyok számára (1944.07.10. – 1944.08.12.). A láger vezetése Kuscsu községben volt található. A láger 6 részlegből állt, amelyet 3000 hadifogly elhelyezésére terveztek. A 179. sz. láger csak két hónapig működött és az Orosz Állami Katonai Levéltár (OÁKL) által közzétett Szovjetunió

¹⁴³ Behbudov T. Német hadifoglyok Azerbajdzsánban. - URL: <http://www.azeri.m/papers/news-azerbaijan/> (belépés dátuma: 20.01.2020); Behbudov T. Német hadifoglyok Bakuban // A mi Bakunk. Baku és Baku népének története. - URL: <https://www.ourbaku.com/index.php/Nemet-hadifoglyok-Bakuban> (belépés dátuma: 2020.01.11.).

¹⁴⁴ A települések nevét az Azerbajdzsáni SzSzk közigazgatási-területi felosztásának megfelelően adják meg a vizsgálati időszakban. - Szerk. megj.

GUPVI NKVD-MVD lágerlistában nincs róla információ¹⁴⁵. Azonban a 179-es lágerről szóló információt egyéb könyvek tartalmazzák, amelyek szintén az OÁKL anyagai alapján készültek¹⁴⁶.

A Szovjetunió NKVD GUPVI-rendszerének kibővítése

1944 júliusában a 179. számú láger bázisán megkezdődött a Szovjetunió GUPVI NKVD **223. számú *Khanlari*** lágerének megszervezése (1944. 07. 28 – 1946. 08. 13.). A láger parancsnoksága 1944. július 28-tól 1946. augusztus 13-ig *Kuscsu* községben működött, majd *Kirovabadba* helyezték át. Ennek eredményeként a 223. számú *Khanlari* láger *Kirovabadi* nevet kapta, amely 1948. szeptember 17-ig ezen a néven létezett. 1945. decemberében létrehozták a *Khanlari (Kirovabadi)* láger mind a 23 részlegét.

A láger **1. sz. részlegét** az *Alabasly* vasútállomásra telepítették (1945. 12. 19. – 1948. 09. 17.); a **4. sz. részleg** (1945. 12. 19. – 1948. 09. 17.) *Szumuh* városban volt.

A **2. sz. részleg** (1945. 12. 19. – 1947. 09. 30.); a **3. sz. részleg** (1945. 12. 19. – 1948. 09. 17.); a **7. sz. részleg** (1945. 12. 19. – 1947. 09. 30.) és a **9. sz. részleg** (1945. 12. 19. – 1948. 09. 17.) pedig a *Kirihli* állomáson.

Az **5-ik** (1945. 05. 19 – 17. 1948. 09. 17.); a **6-ik** (1945. 12. 19 – 29. 1947. 03. 21); a **8-ik** (1945. 12. 19 – 19. 1948. 09. 17) és a **17-ik** (1945. 12. 19 – 1946. 08. 13.) lágerrészlegek *Hanlar* városba voltak kihelyezve.

A **10. sz. részleg** (1945.12.19 – 1946. 03. 06.) a Daskeszáni járás *Baján* városába volt telepítve, a **11.** (1945. 12. 19. – 1948. 09.17.), a **14.** (1945. 12. 19. – 1948. 09.17.) és a **23.** (1945. 12. 19. – 1946. 08. 13.) lágerrészlegek *Nizsnij Daskeszan* községben voltak.

¹⁴⁵ Hadifoglyok a Szovjetunióban, 1939-1956. Dokumentumok és anyagok. 1028-1037.

¹⁴⁶ Wehrmacht hadifoglyok fogvatartási helyei a volt Szovjetunió területén (1941-1956). 7-10; Orte des Gewahrsams von deutschen Kriegsgefangenen in der Sowjetunion (1941-1956). Finbuch. S. 13-15.

A **12.** (1945.12.19. – 1948.09.17.); a **13.** (1945. 12. 19. – 1948. 02. 10.); a **15.** (1945.12.19 – 1947.09.30.); a **18.** (1945. 12. 19. – 1947. 07. 18.); a **20.** (1945. 12. 19. – 1948. 08. 13.) részlegek a *Verhnij Daske-szan* községben voltak találhatóak.

A **16.** (1945.12.19 –1947.07.18.); a **19.** (1945.12.19 – 1947.07.18); a **21.** (1945.12.19 – 1946.08.13) és a **22.** (1945.12.19 – 1946.08.13) lágerrészlegek pedig a *Kirovabád* régióban¹⁴⁷.

1945 elején a háború a vége felé járt és a hadifogoly hullám egyre emelkedett. A hadifoglyok fogvatartásához szükséges lágerek száma is növekedett. A lágerek irányításának javítására 1945. januárjában a Szovjetunió számos köztársaságában, régióban és megyében, köztük Azerbajdzsánban, az NKVD-ben külön hadifogolyügyi és internál-tügyi osztályokat hoztak létre¹⁴⁸.

1945 júniusában Azerbajdzsánban kezdett kiépülni a *Sumgaiti 328.sz.* láger, amely 9 részlegből állt. A láger 1. sz. részlege (1945.06.06. – 1949.06.01.) *Sumgaitban* volt telepítve, majd azt *Bakuba* helyezték át. A köztársaság fővárosában a láger **3. sz.** (1945.06.06.–1948.10.13.) és **8. sz.** (1945.06.06–1947.03.26.) részlege működött.

A 328. sz. láger **2. sz.** részlege (1945.06.06. – 1948.11.15.) *Kuba* városban működött; a **4. sz.** (1945.06.06 – 1949.07.22.) részlege a *Szabuncsi* állomáson; az **5. sz.** részlege (1945.06.06 – 18.1947.07.18.) *Semaha* városában; a **6. sz.** részlege (1945.06.06 – 1949.04.20) *Szaljányi* városában; a **7. sz.** (1945.4.06 – 1947.04.20.) és a **9. sz.** részleg (1944.06.06 – 1947.03.26.) *Karadág, Baku* mellékvárosában kezdett működni. 1948 novemberében a 328. számú láger igazgatását áthe-

¹⁴⁷ Hadifoglyok a Szovjetunióban, 1939-1956. Dokumentumok és anyagok.1033. Wehrmacht hadifoglyai fogva tartásának helyei a volt Szovjetunió területén (1941-1956). - 8-10; Orte des Gewahrsams von deuschen Krießsgefangenen in der Sowjetunion (1941-1956). Finbuch. - S. 13,14.

¹⁴⁸ Hadifoglyok a Szovjetunióban, 1939-1956. Dokumentumok és anyagok. 121.

lyezték a köztársaság fővárosába. Ennek eredményeként a *Szumgaiti* láger a Szovjetunió GUPVI NKVD 328. számú *Bakui* lágernek nevezték át, amely 1949. júliusáig létezett.

1945. nyarán megalakult a **429.** számú láger, amely egy évig (1945. 07.27. – 1946. 08.13.) működött. A láger adminisztrációját, valamint első és harmadik részlegét *Verhnij Daskeszánban* telepítették, a második részleget pedig *Kirovabádba*. 1945 decemberében a Hillini járás *Hilli* községben a 442. sz. láger két részlege kezdett működni (1945 – 1946.08.13.), de ezek a lágeretek nem sokáig léteztek.

A leghosszabb ideig Azerbajdzsánban a **444.** számú *Mingecsevir* láger (1945.10.15. – 1950.01.16.) működött. A láger **1. sz.** (1945.10.15. – 1950.01.10.); **3. sz.** (1945.10.15. – 1950.01.16.) és **6. sz.** (1946.04.10 – 1947.03.26.) részlegei *Mingecsevirbe* voltak telepítve; a **4. sz.** (1946.04.10. – 1947.26.03.) lágerészleg *Bakuban* volt; a **2. sz.** (1945.10.15 – 1949.09.24) és az **5. sz.** (1946.04.10.29. – 1947.03.26.) lágerészlegek *Nuha* városába voltak kihelyezve. A megjelent kézikönyvekben további információkat találunk a *Kuba* város hadifogoly lágeréről. A mozgósítási terv szerint ez a láger 1941. 06. 07. és 1941. 11. 11. között létezett¹⁴⁹. Azonban azt, hogy ez a láger valóban működött-e, vagy csak a tervekben szerepelt – a történészek feladata tisztázni.

A lágerrendszer leépítése

A háború befejezése után, 1946–1949 közötti időszakban a Szovjetunióban tömegesen repatriáltatták a fogságban lévő külföldi állampolgárokat.

A Szovjetunió Minisztertanácsának 1947. október 11. kelt 3545-1167. sz. „*A Szovjetunió Belügyminisztérium hadifogoly lágereiből, a*

¹⁴⁹ Wehrmacht hadifoglyok fogva tartási helyei a volt Szovjetunió területén (1941-1956).- C. 7-10; Orte des Gewahrsams von deutschen Kriegsgefangenen in der Sowjetunion (1941-1956). Finbuch. - S. 13-15.

Hadügyminisztérium munkaszázlójából, valamint a speciális kórházakból történő 100 ezer német hadifogoly repatriálásáról” szóló rendelete szerint elsősorban a munkaképtelen hadifoglyok térhettek haza. A fent említett kormányrendelet alapján a Szovjetunió Belügyminisztériuma 1947. október 15-én kelt 001078. számú parancsot adott ki „100 ezer munkaképtelen német hadifogoly repatriálásáról”.

Ez a parancs 1750 személy szabadon bocsátását írta elő az Azerbajdzsánban található hadifoglyok és internáltak intézményeiből. Ebből 1000 személyt szabadon bocsátották a Szovjetunió GUPVI Belügyminisztériumának lágereiből, 400 személyt a Szovjetunió Belügyminisztériumának munkaszázlójáiból és 350 személyt az Egészségügyi Minisztérium speciális kórházaiból. A hazatelepülés kapcsán csökkent a külföldi hadifoglyok száma, és megkezdődött a Belügyminisztérium GUPVI-lágereinek fokozatos feloszlata. Azerbajdzsánban szintén csökkent a lágerrek száma. 1946 augusztusában bezárták a 429. számú *Daskeszáni* lágert, valamint a *Khanlári* láger 5 részlegét. 1946 augusztusában a 442. számú láger és számos más láger részlege megszűnt működni.

1948-ban megszűnik a *Khanlar (Kirovobád)* 223. számú láger.

1949-ben bezárják a *Szumgaiti (Bakui)* 328. számú lágert, de csak 1950 elején a zárták be a 444. számú *Mingecseveri* lágert (lásd a táblázatot). A Szovjetunió Belügyminisztériuma, az Állami Biztonsági Szolgálat és a Főügyészsége 1949. október 14-i közös határozatával a Belügyminisztérium egyes lágereiben külön bizottságokat hoztak létre azon hadifoglyokkal kapcsolatos anyagok felülvizsgálatára, akik hazatelepítését elnapolták. Azerbajdzsánban ilyen bizottságot a 444. számú lágerben hoztak létre¹⁵⁰. Így 1944 és 1950 között az SzSzk GUPVI NKVD 6 lágert telepített Azerbajdzsán területére. Köztük

¹⁵⁰ Hadifoglyok a Szovjetunióban, 1939-1956. Dokumentumok és anyagok. - S. 778, 858-859.

49 olyan lágerrészleg volt, amelyek mindegyike tulajdonképpen külön láger volt.

A Szovjetunió NKVD (Belügyminisztériuma) GUPVI-lágerei Azerbajdzsáni SzSzk területén 1944 – 1950-es években

Láger sorszáma	Láger neve	A működés évei	Lágerrészlegek
179	hiányzik az adat	1944	1-6
223	Khanlári (Kirovobádi)	1944-1948	1-23
328	Szumhaiti (Bakui)	1945-1949	1-9
429	Daskeszáni	1945-1946	1-3
442	hiányzik az adat	1945-1946	1-2
444	Mingecsevir	1945-1950	1-6

A táblázat Ac német hadifoglyok fogvatartási helyei a volt Szovjetunió területén (1941-1956) című könyv 7–10 oldalai alapján készült: Orte des Gewahrsams von deutschen Kriegsgefangenen in der Sowjetunion (1941–1956). Finbuch. – S. 12–16.

Különleges munkaszázlójak és speciális kórházak

A hadifoglyok és az internáltak egy részét a Szovjetunió NKVD GUPVI-lágerein kívül a Honvédelmi Népbiztosságának (Szovjetunió NKO) különleges munkaszázlójakban (KMZ) tartották. 1945–1946-ban Azerbajdzsán területén a Szovjetunió Honvédelmi Népbiztosságának égisze alatt 5 különálló zászlóalj működött: a 209., 468., 495., 497. és 498. sz. zászlóalj. Az OÁKL dokumentumai arról tanúskodnak, hogy a 498. sz. KMZ *Bakuba* volt telepítve (1945.05.09 – 1947.10.02), a 498-as KMZ (1945.06.12–1948.01.31) pedig *Khanlár* városában volt. Ami a 209., 495. és a 497. számú KMZ-t illeti, csak megalakulásuk időpontja ismeretes. Még tisztázni kell, hogy azok valóban létrejöttek-e. Azerbajdzsán területén még speciális kórházakat

is kialakítottak, ahol beteg és sebesült hadifoglyokat és internáltakat kezeltek. A sztálingrádi csata után a beteg, sebesült és kimerült hadifoglyokkal tele szerelvények tömeges beáramlása kapcsán az ország európai részén található hátországi lágerek az orvosi ellátás jelentős nehézségeivel szembesültek.

Ezért 1943-ban szükségessé vált a Szovjetunió Egészségügyi Népbiztosságának egy további kórházi hálózatának kiépítése a háországban az egyre növekvő számú hadifoglyok ellátása érdekében. Két speciális kórház is telepítettek Azerbajdzsánba. Az 1552. sz. speciális kórház (1945. 11. 17. – 1948. 06. 18.) *Khanlarban*, az 5030. sz. speciális kórház (1946/01/02/1949) pedig *Mingecsevirben* alakult¹⁵¹.

A hadifoglyok lélekszáma és foglalkoztatása

Meglehetősen nehéz meghatározni a külföldi hadifoglyok és az internált civilek lélekszámát Azerbajdzsánban. Ennek oka a lágerek többszöri áthelyezése a köztársaság területén, a halandóság és kontingensük hazaszállítása, a külföldi állampolgárokat fogvatartott intézményekben folytatott adminisztráció hiányossága.

1946 márciusáig Azerbajdzsánban 23 354 Wehrmacht hadifogly volt. Hozzá kell adni még a 4093 magyar és 1428 román hadifoglyot, akiket ugyanezen év áprilisában vettek nyilvántartásba. Így 1946 tavaszán megközelítőleg 29,0 ezer külföldi hadifogly tartózkodott Azerbajdzsán területén. Ide kell sorolni még a KMZ kötelékébe tartozó közel ezer internált¹⁵². A hadifoglyok nagy részét a termelésben alkalmazták. A *Mingecsevir*i vízerőmű építkezésén 6,0 ezren dolgoztak, 2,6 ezren a *Sumgaiti* csőhengerlő üzemben, 1,6 ezren a *Daskeszan-*

¹⁵¹ Orte des Gewahrsams von deutschen Kriegsgefangenen in der Sowjetunion (1941-1956). Finbuch. -S. 250, 284, 285.

¹⁵² Orte des Gewahrsams von deutschen Kriegsgefangenen in der Sowjetunion (1941-1956). Finbuch. -S. 250, 284, 285.

rudsztrojnal stb. *Bakuban* a hadifoglyokat és az internáltakat elsősorban az építőiparban foglalkoztatták. Ők részt vettek a Kormányház, a Színészház, a Bolsoj Dvor lakóövezet létrehozásában stb.¹⁵³.

Azonban nem minden hadifogoly dolgozott lelkiismeretesen. A közzétett dokumentumok alapján gyakran fordult elő szabotázs, sőt diverzió is. A Szovjetunió belügyminisztere, S.N. Kruglovhoz címzett beszámoló szerint 1946 folyamán a Szovjetunió NKVD GUPVI lágerjeiben 52 szabotázs és diverziós csoportot derítettek fel és számoltak fel, ezekben a megmozdulásokban 317 hadifogoly vett részt. Azerbajdzsánban a 223. számú lágerben Makulik, a német hadsereg volt hadnagya, aki műszakvezetőként dolgozott a Belügyminisztérium 108. számú építkezés központi javítóműhelyében, hadifoglyokból álló szabotázs csoportot szervezett Schnabel, Losman, Fischer, Müller és Bruner beosztottak részvételével. Ezek a hadifoglyok azt a feladatot tűzték ki maguk elé, hogy hatástalanítsák a javításra szánt berendezést. A nyomozás során a csoport tagjai beismerték az elkövetett bűncselekményeket. Fischer hadifogoly azt vallotta, hogy Makulik utasítására helytelenül vitte fel a jelöléseket a vasúti kocsik egyes részeinek javításakor, és ezáltal működésképtelenné tette azokat. A csoport többi tagjai nem megfelelően szerelték össze a ZISz-5 típusú autók két motorját, aminek következtében mindkét motor működésképtelen lett. A katonai törvényszék Makulikot 8 év javító-munkatáborra, a csoport többi tagját pedig 5 évig terjedő munkatáborra ítélte. 1947 áprilisában a 328. számú lágerben egy 12 fős, Rajna-Vesztfáliai Unió nevű földalatti szervezet működött. A szervezet mindegyik tagját a katonai törvényszék különféle időtartamú szabadságvesztésre ítélte. 1949 januárjában egy 4 fős csoportot lepleztek le a Szovjetunió Belügyminisztériumának 444. számú lágerében, akik rendszeresen mulasztották a termelési normák teljesítését, és más hadifoglyokat szabotázsra

¹⁵³ Behbudov T. Német hadifoglyok Azerbajdzsánban; Behbudov T. Német hadifoglyok Bakuban.

buzdítottak. A katonai törvényszék az egyik résztvevőt 25 év, a többi 10 év kényszermunkatáborra ítélte¹⁵⁴. Véleményünk szerint a hadifoglyok fent említett szabotázs tevékenységével kapcsolatos információ további kutatást igényel. Ma már jól ismerjük, hogy az NKVD szervei azokban az években milyen módszerekkel szereztek meg a szükséges vallomást a vizsgálat alatt.

Elhalálozás

A hadifoglyok és az internáltak lélekszáma és elosztása mellett ma fokozott figyelmet érdemel a hadifoglyok elhalálozásának problémája.

Ez nemcsak a tudományos kutatásokkal kapcsolatos, hanem a kormányközi megállapodások végrehajtásával a tereprendezési munkák viszonyában a hadifoglyok és internáltak elhantolásának helyével is. A problémával kapcsolatos dokumentumanyagok tanulmányozása azt jelzi, hogy a Szovjetunió NKVD számos rendelkezése ellenére az elhunyt hadifoglyok nyilvántartását gyakran hanyagul hajtották végre, vagy egyáltalán nem. Egyebek között nincs információ az elhalálozásról a 179. számú lágerben, valamint a 209., 495. és 497. számú KMZ-ben. Meg kell jegyezni, hogy egyes hadifoglytáborokban gyakran magas halálozási arányt figyeltek meg. Ez az NKVD-lágerekben tapasztalt hadifogly elhalálozásról szóló, 1945. március 2-án kelt jelentésből következik, amelyet az NKVD hadifoglyok és internáltak főigazgatóságának vezetője, M.S. Krivenko altábornagy írt alá. A jelentés azt mutatja, hogy a 223. számú *Khanlari* lágerben, ahol 1945 márciusáig 3408 hadifogly volt, csak egy hónap alatt – 1945. januárjában – 101 hadifogly hunyt el és februárban, 20 nap alatt pedig 88 hadifogly¹⁵⁵.

¹⁵⁴ Behbudov T. Német hadifoglyok Bakuban; Hadifoglyok a Szovjetunióban, 1939-1956. Dokumentumok és anyagok. - 690, 870. old.

¹⁵⁵ Hadifoglyok a Szovjetunióban, 1939-1956. Dokumentumok és anyagok. - 467-469. old.

Összesen a 223. számú lágerben 652 hadifogoly hunyt el, a 328. lágerben 311 hadifogoly, a 429. sz. lágerben 40 hadifogoly, a 442. sz. lágerben 83 hadifogoly. Ezenkívül a hadifoglyok és az internáltak közül 909 személyt temettek el az 1552. számú különleges kórház és a 498. sz. KMZ temetőjében, 957 személy nyugszik a 444. sz. láger és az 5030. sz. speciális kórház temetőjében, 80 személy az 468. sz. KMZ temetőjében. Összességében – hiányos adatok szerint – a háború alatt és a háború utáni első években 3032 hadifogoly és internált halt meg Azerbajdzsánban¹⁵⁶.

A temetkezési helyek gondozása

Az 1990-es években a német fél számos külföldi hadifogoly és internált temetkezési helyét hozatta rendbe. Köztük a *bakui Jasamal* polgári temető egyik parcelláját, ahol a 498. sz. KMZ 80 elhunyt hadifoglyát temették el, a *Daskeszani* temetőt, ahol a 429. számú láger 17 foglyának maradványai nyugszanak, a *Mingecseviri* temetőt, ahová a 444-es láger és az 5030-as speciális kórház 957 hadifoglyát temették el. Németországi Népszövetség helyreállította a *Khanlari* temetőt is, ahol 909 hadifoglyot és internáltakat temettek el, akik az 1552. és az KMZ 498. számú speciális kórházban hunytak el, valamint a *Khanlar-P* temetőt. A *Khanlar-P* temetőben a 223. sz. láger 51 hadifoglya nyugszik. A *Szumgaiti* temetőben az 1945–1949-es években 311 elhunyt hadifogoly maradványait temették, emellett T. Behbudov adatai szerint a *Gjandzsa* város két rendbe hozott temetőjében és a *Dzsafargán* község temetőjében összesen 598 személyt temettek el¹⁵⁷. Számunkra úgy tűnik, hogy ezek a temetkezési helyek a 223. számú láger foglyainak földi maradványait őrzik, itt az RGVA adatai szerint 601 személy hunyt el.

¹⁵⁶ Orte des Gewahrsams von deutschen Kriegsgefangenen in der Sowjetunion (1941-1956). Finbuch. – P. 284, 285

¹⁵⁷ Behbudov T. Német hadifoglyok Azerbajdzsánban.

Zárszó

Arra a következtetésre jutottunk, hogy a külföldi állampolgárok fogvatartására létesített intézmények számának, helyének és működési idejének meghatározása az 1940-es években Azerbajdzsán területén meglehetősen összetett tudományos probléma. Ennek oka a tábori dokumentáció hiányos volta, az intézmények különböző alárendeltsége, amelyekben a külföldi állampolgárokat tartottak fogva, sokuk létének bizonytalansága, valamint a helyük gyakori megváltoztatása. Jelenleg megállapítottnak tekinthető, hogy külföldi hadifoglyok és internáltak Azerbajdzsánba 1944 júliusától 1950 januárjáig tartózkodtak. 1946 tavaszán itt körülbelül 30 ezer személy volt. A köztársaság területén a Szovjetunió GUPVI NKVD-nek 6 tábora működött, amelyekben 49 lágerrészleg volt található, valamint a Szovjetunió NKZ 2 speciális kórháza és a Szovjetunió Védelmi Minisztériumának 5 különálló munkaszázlóalja. A hadifogolylágerek és az egyes munkaszázlóaljak főként ipari központokban – *Baku, Verhnij-Daskeszan (Daskeszan), Kirovabád (Gjandza), Mingecsevir, Sumgait, Khanlar (Goygol)* városokban voltak, ahol ezekben az években nagy munkaerőhiány volt.

A Szovjetunió GUPVI NKVD-lágereinek a köztársaság területén történő létrehozásában több szakasz különböztethető meg. Ezek a következők: 1944 – az első hadifoglyokat szállító szerelvények érkezése Azerbajdzsánba és az első láger létrehozása; 1945 – a Szovjetunió GUPVI NKVD-lágerrendszerének kibővítése és végleges kialakítása a köztársaságban. 1946 közepétől 1950 elejéig fokozatos leépítették, majd az idegen hadifoglyok és internáltak fogvatartására szolgáló intézményrendszert megszüntették. Azerbajdzsánban fogva tartásuk alatt 3032 hadifogoly és internált halt meg, akiket erre a célra kijelölt területeken temették el. Temetkezésük kilenc helyét jelenleg a német fél gondozza.